

Mosoly és harag

Utánzás, követés, majmolás – Gyöngyössi János leckéztetése

Nem olyan „nagy” akarok lenni, mint Szókratész. Egyszerűen csak az ő epigonja szeretnék lenni. Nem a többié.

(Vajda Mihály: *Szókratészi huzatban*)

„Utánzás majomszokás!” – mindezt akkor mondjuk, ha valaki utánoz valakit és közben *letagadja*.

(Népszótár)

Az alcím elemei között szándékosan nincs feltüntetve az „epigon–epigonizmus” kifejezés. Az antikvitás mesterein és művein szocializálódott klasszicista szerzők – ismereteim szerint –, nem használják ezeket a szavakat. Az alcímbe jelöltek használják inkább a később „epigonizmus”-ként megnevezett jelenség leírására. Persze a „nyomorult majom” követő és az „utóbb született” *epigon* nem feltétlenül szinonimái egymásnak, még ha a jelenség lényegét tekintve (vagyis hogy valaki utánoz valakit) nincs is különbség közöttük. Miközben ugyanis a mindenkori „epigonok” motivációi antropológiailag kódoltak és mindmáig változatlanok (az utánzás olcsón juttat haszonhoz), az „epigonizmus” jelenségéhez fűződő mindenkori viszonyokban (s így a megnevezéseiben is) felfedezhetünk némi módosulást. A szóhasználatban tetten érhető változás leginkább az eredetiség (originalitás) átértékelődésével, pontosabban az ehhez fűződő viszony radikális megváltozásával állhat összefüggésben. A klasszicista diskurzus normakövető jellegéből adódóan még kénytelen megkülönböztetni a követés helyes és helytelen módjait. A romantika diskurzusai számára erre már nincs szükség, hiszen megszűnt a követendő norma. Az epigon a romantikus originalitás számára a kívánt eredeti hatás (és az osztatlan siker) csalhatatlan diszkurzív jelévé válik. – *ha epigonod van, az hízelgő*. A normakövető klasszikának viszont egyáltalán nincsenek ingyére a normasértők: a helytelen követőket a helyes útra kell téríteni (*vissza a kánonhoz*); a javíthatatlanokat pedig örökre el kell tiltani és hallgattatni (*letaszítva őket a Helikonról*). A helyes és helytelen követés terminológiai megkülönböztetésének problémájára leginkább a jelenségről való *metaforikus beszéd*, illetve az ezzel kapcsolatban feltáruló *viszonyulási formák* elemzésétől várhatunk némi segítséget. A következőkben idősebb Ráday Gedeon szövegén keresztül erre tennénk kísérletet.

(*Szolganyájak*)

Idősebb Ráday Gedeon *Parnasszusi leczke. T. T. Gyöngyösi János Úrhoz* című episztolájában (1792)¹ nagyon világosan és egyértelműen áll előttünk egy markáns vélemény a (*nyomorult*) követőkről. A 18. század utolsó harmadának irodalmi doyenje, Ráday – ahogy illik –, Horatiusra hivatkozik a jelenség megnevezése (és minősítése) kapcsán:

Nincs megvetni valóbb 's nyomorulttabb állat az olyan
Verskoholóknál kik követők 's csak majmaj másnak.
Őket jól nevezé Flakkus *servum-pecus*oknak.

Mielőtt megpróbálnánk válaszolni arra, hogy kik is ezek a követők, mi a baj velük, miért is nyomorultak, s legfőképpen miért a megvető, szenvedélyes viszonyulás, nézzük meg előbb a Horatius-hivatkozást. Horatius Episztoláinak első könyvében (Horatius, Ep. I. 19. 19–20. sor)² olvashatunk az említett „*servum pecus*”-okról:

O imitatores, *servum pecus*, ut mihi saepe
bilem, saepe iocum vestri movere tumultus³

Az egykorú klasszicista diskurzus szótárából fordítva – Virág Benedek, a „Magyar Horatius”, néhány évvel később megjelenő könyvében (1815)⁴ – mindez így hangzik magyarul:

Oh Követők, tí szolgai barmok!
Kába szelességetek hányszor már gyújta haragra,
És ismét hányszor kaczagásra erőltete engem!

Az *utánzókat* (*imitatores*) Virág következeten *követőknek* fordítja. A *servum pecus*ok magyarítása rendben lévőnek látszik (a Horatius által használt *pecus* kétértelműségét, amely egyszerre utal a *jószágra* – 'barom', 'marha' –, és az *emberi tulajdonságra* – 'buta ember' –, Urbán Eszter fordításában az *ostoba* jelző egyértelműsíti; Virág a *movere tumultus* átültetésében – 'kába szelesség' – érzékeltet valamit ebből). A harag és a nevetés kapcsán viszont Virág fordítása különbséget tesz a jelenséghez viszonyulás eredetileg eldöntetlen (*saepe bilem, saepe iocum* – gyakran haragszom, gyakran nevetek; Urbán Eszter: „[azt se tudom, hogy ily hűhó láttán] haragudjam-e vagy

¹ Megjelent: ÉDES Gergely *Keservei és nyájjaskodásai*, Máramarosi Gottlieb Antal betűivel, Váztzonn, 1803, 180–184. Az episztolát Ráday megküldte Gyöngyössi Jánosnak és Édes Gergelynek is. Ugyanitt olvasható Édes válasza is: *Válasz a' Parnasszusi Leczkére*, in: *uo.*, 185–190. Ráday Gyöngyössi (és a leoninus) ellen irányuló tevékenységéről lásd KESZEG Anna, *Gyöngyössi János. Szövegek és kontextusok*, Ráció, Budapest, 2011, 54–55., 110–111.

² A latin szöveghez a továbbiakban a következő kiadást használom, (a modern fordítások is innen származnak): Quintius HORATIUS FLACCUS *Összes Versei*, szerk. BORZSÁK István, DEVECSERI Gábor, Corvina, Budapest, 1961.

³ Urbán Eszter fordításában: „Ostoba szolgai nyáj, ti utánzók, azt se tudom, hogy / ily hűhó láttán haragudjam-e vagy mosolyogjak.”

⁴ Q. HORÁTIUS FLAKKUS *Levelei*, ford. VIRÁG Benedek, A' Királyi Magyar Universitás' Betűivel, Budán, 1815.

mosolyogjak.)” elemei között – hiszen nála a harag valódi, a kacagás viszont erőltetett, azaz színlelt lesz. Virág Benedek Horatius-fordításának eme metszete tehát két szembevetendő mozzanatban tér el az eredeti forrásától; úgy vélem, hogy az *imitatores* „követők”-ként való megnevezése, illetve a követőkhöz való inkább egyoldalú (*haragos, dühödt*) viszonyulás nem véletlenszerű fordítói megoldás. Mindez jól illeszkedik látszik a normatív jellegű klasszicista költői diskurzusrendbe, egyértelműen árulkodva az utánzókkal kapcsolatos valódi érzelmekről s a róluk való metaforikus beszéd legfontosabb elemeiről. Mindezt Ráday episztolája teheti egészen nyilvánvalóvá. Ahhoz, hogy megérthessük, miért haragszik annyira Ráday (s nyomában Virág és Kazinczy) a nyomorult követőkre, nézzük meg előbb, miért tud mosolyogni is az utánzókon Horatius Flaccus.

(*Horatius mosolya*)

Horatius Maecenashoz szóló episztolájában csaknem teljes egészében⁵ az utánzókról beszél. Némi iróniával és nem kevés gúnnyal teszi ezt, hiszen a jelenség egyszerre dühítő és megmosolyogtató számára. A premissza Virág fordításában így hangzik:

Oh bölcs Meczénás, ha hitelt adsz régi Kratinnak,
Iztelen, egyszerűs mind nagy üdöre sem élhet az olly vers,
Melly vízkortyok közt készült el.⁶

A tetszés (a megélt siker) és az idő legyőzése (halhatatlanság) a poéták legfőbb motívója. Ennek elérése azonban korántsem egyszerű. (A megfelelő recept nem ismert, ellentétben a hozzávalókkal – lásd például: Horatius Ep. II. 1.) A józanság (*sanus*) például éppen elég ok arra, hogy a Helikonról kirekesztessenek (*excludo*) a poéták.⁷ Ha tehát a vers készítéséhez bort kell inni (ahogyan azt Homérosz, Ennius példái is mutatják), akkor a poéták (az ihlet, a tehetség és a szenvedély hiányát pótlendő) isznak, és „nem szüntenek egymást / Éjjel duskával fárasztani, nappal okádni”.⁸ Horatius borívásra buzdító tanácsa mélyen ironikus; az újabb példával megfogalmazott kérdés („Haki mord arczczal, saru nélkül jár, ki csöpöböl / Szótt kis köntösben

⁵ Horatius az episztola utolsó szakaszában azon befogadóirol – többek között a grammatikus céhről – szól, akik valóban felbőszíthetik, s viszonyukból „mérges vita lesz, s haragot szül, csúnya viszályt a harag s gyászos, balvégzetű harcot.”

⁶ „Prisco si credis, Maecenas docte, Cratino, / nulla placere diu nec vivere carmina possunt / quae scribuntur aquae potioribus.” Urbán Eszter fordításában: „Ó, bölcs Maecenas, ha hiszed, mit a régi Cratinus / mond: tetszést nem arathat, s fenn se maradhat a vers, ha / vízvedelők írnak.”

⁷ Lásd: Horatius Ep. II. 1. 295–297. sor: „Ingenium misera quia fortunatius arte / credit, et excludit sanos Helicone poetas Democritus...” Virág Benedek fordításában: „A természeti észt 's ösztönt mivel Abdera Bölcsé / A kínzó reguláknál jobbnak tartya, 's poétát, / Míglén egészséges, nm ereszt Helikonra;”; Urbán Eszter fordításában: „Semmi a szánalmas műgond, és minden a lángész!” / Mert Democritus így szólt, és lezavarta a józan / költőket a Helikon-hegyről...”

⁸ „»Forum putealque Libonis / mandabo siccis, adimam cantare seueris« – / hoc simul edixi, non cessavere poetae / nocturno certare mero, putere diurno.” Urbán Eszter fordításában: „»A dalokhoz / nincs joga száraz torkúaknak: ott a forum s a Libo-kút« – / hirdettem valahol, s a poéták isznak azóta / éjhoszart versenyt, s mind büzlik nappal a bortól.”

Kátót ábrázza, szokását / Kátónak 's nemes erkölcsit kimutattya-e azzal?")⁹ csupán költői. Virág Benedek fordításában árulkodik a konklúzió: „A' követésre való szép példa, csalóka s' bolondít.”¹⁰ Eszerint ugyanis van követésre érdemes példa; a baj (reflektálatlan, kritikátlan, és globális – minden részletre kiterjedő, összességében tehát: szolgai és ostoba) követés módjában van, amely leginkább csak a *látható külsőségeket* képes utánozni („majmozni irigyül”).¹¹ A jelenség leírása és jellemzése („Történnék halvány színem, mindenki köményből / Főtt vizet innék!”) gúnyos; a szemlélő Horatius reakciója (sóhaja, kifakadása) ugyanakkor ambivalens viszonyulásra mutat, hiszen maga a jelenség (*movere tumultus*) is *groteszk*: szánalomra méltó, dühítő és nevetséges. A szemlélőben ezért eldöntetlenül mosoly és harag váltakozik az érthetően hallhatatlanságra és sikerre vágyó, de csak ostoba utánzásra képes erőlködés miatt. (Ne feledjük azonban: Virág számára a *kába szelesség* megítélése inkább egyenmű; az ő Horatiusa sokkal inkább haragos.)

A reflektálatlan követés példáinak bemutatása során nevetségessé tett utánzók (*imitatores*) megnevezése (*servum pecus*) találó metafora a jelenség leírására. A metaforikában rejlő oppozíció azonban kikényszeríti a másik tag (*a birkanyáj előtt haladó főkolompos*) definiálását is. Eme definíció azonban (csöppet sem ironikus módon) elsősorban mégis inkább magát a helyes követőt (*Horatiust mint követőt*) írja le, semmint az ingeniumot, a „lángészt” (*Horatiust*). Pontosabban fogalmazva: a követésre való szép példa kiválasztása, és helyes követésének meghatározása szükségessé teszi a költői identifikációt is. Az erről valló személyes elbeszélésben mindez az út metaforájának alkalmazásával történik:

Nem járt útra szabad lépést én tettem először.
Senkit nem követék. Kalaúz lehet, a' ki magához
Bizhatik.¹²
[...]
Arkilokust én hoztam Római földre,
Verse nemét 's lelkét igyekeztem benne követni,
Nem tárgyát 's szavait, mellyekkel verte Likambest.¹³

Horatius előbb azt jelenti ki (a követés nyelvén), hogy a költői egyéniség (ingenium) nem követ senkit, hanem őt követik: „Qui sibi fidet, dux regnet examen”. Majd pedig

⁹ Urbán Eszter fordításában: „Hogyha Catot mímelve komor képpel, saru nélkül / járkálnak, szűk tógában, tán elhíhetik, hogy / bennük is él a catoi erény s ama hősi derékség?”

¹⁰ „Decipit exemplar vitiiis imitabile”. Urbán Eszter fordításában: „Póru jár, ki csupán a hibát lesi el.”

¹¹ Virág Benedek fordításában: „Jarbíta meggebedett, mikoron Timagennek akarta / Bő s szaporán pörgő nyelvé majmozni irigyül.”

¹² „Libera per vacuum posui vestigia princeps, / non aliena meo pressi pede. Qui sibi fidet, / dux reget examen.” Urbán Eszter fordításában: „Elsőként, szabadon törtem sose járt utat, én nem / léptem senki nyomán. Aki bízza magában, az élen / jár, az után rajzik ki a kas.”

¹³ Parios ego primus iambos / ostendi Latio, numeros animosque secutus / Archilochi, non res et agentia verba Lycamben.” Urbán Eszter fordításában: „S a Paros-beli jambust / én hoztam legelőbb Latiumba, de Arhilochnak / mértékét csak s lendületét, nem utánoztam a tárgyát, / sem szavait...”

azt (empirikusan), hogy Arkhilokhosz római földre hozása *bizonyos értelemben követés* (secutus) is. Virág Benedek fordítása igyekszik (értelmezve) feloldani eme hat sor lehetséges dilemmáit (amelyet a metaforikus és fogalmi nyelvhasználat keveredése okoz). Virág a „dux regnet examen”, vagyis a servum pecusból fakadó csoportmetaforika helyett fogalomra vált, és a *Kalaúz* kifejezést alkalmazza (amelyet itt a 'vezető' s nem az 'eligazítást adó' mű értelemben vehetünk).¹⁴ A *kalauz* szó (talán a helyes követés kidomborítása érdekében) nem véletlenül áll a *kirajzó kas* helyén, mivel Virág fordításában Horatius így nem a követők/utánzók (a servum pecusok), hanem Arkhilokhosz *vezetőjeként* jelenhet meg előttünk. Így nyerhet értelmet a kijelentés: „Arkilokust én hoztam [azaz: én vezettem] Római földre”. A görög költő Rómába vezetése végső soron nem jelent mást, mint követést – követés és követés közt azonban óriási különbségek lehetnek. Az antik auktorok kalauza kifejezés alatt – Virág szótára alapján – az ingeniumot mint helyes és jó követőt kell értenünk. A követésre való szép példa (például Arkhilokhosz) akkor nem bolondít, s akkor nem csalóka, ha a *mértéket* (versnem, forma) és *lendületet* (lélek, dinamika) „utánoz” csak; a követendő példa *tárgyát* és *szavait* a helyes követő nem veszi át.¹⁵ A helyes követés *módja* mellett világossá válik annak valódi *célja* is: mindez szolgálat, valami ismeretlennek az ismeretessé tétele, honosítása, integrálása. Mindez persze csak akkor érvényes (így együtt), ha az ingenium elsőként (*ego primus*) teszi. („Én ezt, kit mások még nem hirdettek, először / Ismertettem meg Rómával, Római Lantos. / Örvendek, hogy ez újságért a' szép nemes elmék, / Könyvemet olvasván, jó szívvel vannak irántom.”) Végső soron tehát a követésnek van helyes, elfogadható, megengedett módja, de valójában csak az ingenium lehet igazi követő, ha azt a fentebb sorolt feltételekkel s mértéktartással teszi s az mindenkinek (önmagának, a „kalauzolt” másik ingeniumnak s az olvasóknak is) javára válik.

(Ráday haragja)

Ráday Gedeon *Parnaszszusi leczke* című episztolájában (amelyet az érintettek is megküldött, s amely halála után jelent meg nyomtatásban) nyoma sincs a horatiusi bosszús mosolynak. A követőkhöz való viszony ambivalenciája helyett egyértelműen a harag, a verbális agresszió diszkurzív kifejezései jelennek meg a szövegben. Az ironikus, gúnyos (ambivalens) viszonyulás helyett a szidalom, a kirekesztés, a tiltás retorikája érvényesül a Horatius-episztolából ismert metaforika kibontása és nyers jelzőkkel való megerősítése során. Míg Horatiusnál a helyes követői magatartásról való beszéd a költői identifikáció részeként jelent meg, addig a Ráday-szövegből ez

¹⁴ Baróti Szabó Dávid szótárában: „Kalaúz: vezető, út-mutató. kalaúzni. kalaúzkodni.” = *Kisded Szó-Tár*, írta BARÓTI SZABÓ DÁVID. Második kiadás, meg-bővítve. Ellinger János' betűivel, Kassán, 1792. Illetve: BERZSENYI DÁNIEL' *Verséi, Kiadta egy kalauz Értekezéssel megtoldva barátja HELMECZI Mihály, Második meg-bővített kiadás, Trattner János Tamásnál, Pesten, 1816.* Vagy korábbról: *Isteni igazsagra vezérleo kalauz.* Mellyet írt, PAZMANY Peter Iesvitak Rendin valo tanito. Nyomtatattik Posonban, M. DC. XIII. Éfztendőben.

¹⁵ Nyilván ez a kitétel nem egyszerűen csak a servum pecusok módszerétől való elhatárolódást jelentheti, de a plagizálás alapvető ismérveit is megadja. Kérdés: hol a határ az epigonizmus és a plágium között?

az identifikációs aktus hiányzik. A 18. század végi klasszicista diskurzus képviselői már követendő mintaként, előírászerű normaként tekintenek az antikvitas auctoraira és műveire. A poétától elvárható egyéniség („mivel vagy Gyöngyösi Gyöngyösiként írj”) szinte egyenértékű a helyes normakövetés elvárása is. A költőt és annak szolgálai követőit leíró oppozíció mellett (pontosabban: még előtte) megjelenik a normakövetői és a normasértői szembeállítás, amelyben Ráday elsősorban a *norma őreként* (pedellusaként) nyilatkozik meg, semmint költőként. A beszélő saját identifikációjának lehetséges helyein tehát a (részletezett) norma (és a követendő példák: Vergilius, Homérosz) mintázatai állnak. Ráday episztolája a helyes és a helytelen követésről szóló kettős beszéd, amelynek első része a normasértő költő Gyöngyössihez, míg a második a normasértő Gyöngyössi szolgálai követőről szól.

(*Lecke és leckéztetés*)

Az első bekezdés, a cím tematikus (parnasszusi, azaz *költői*) és rématikus (*lecke*) elemeivel kiegészülve, a szöveg helyes elérésének műfaji és modális kódjait tartalmazza:

Jól tudom én magam azt hogy vagynak, Gyöngyösi, mostis
Számptalan olly Magyarok kik versmívedbe szeretvénn
Rithmusid' ekkhóit csaknem bámúlva csudálják.
Itt se veled se velek nem czéloom szállani perbe.

Annak előrebocsátása, hogy mindez *nem perbeszéd*, sem a szerzővel, sem a szerző olvasóival (rájuk később még visszatérek) a dolog kényes volta miatt szükséges. (És ne feledjük: a szöveget Ráday előbb megküldi az érintettnek, életében nem is kap szélesebb nyilvánosságot, még ha az episztolaforma kódolja is ennek lehetőségét.) A perlekedés pejoratív (a másik megértését nélkülöző, időben elhúzódó, elfajuló, eredményt később hozó) módjával szemben Ráday konstruktív kíván lenni. Még az elején rögzíti azt is, hogy nem személyes okok (irigység, féltékenység), hanem száanalom vezérli („nem irigy 's nem azon szándék íratja betűim, / Hogy tegyek ócsárlást nyertt érdemidbe, de szánlak!”). A megszólalás tehát műfajiségében, intonáltságában, gesztusaiban baráti, jóakarói, egyszerre szólaltatva meg az idősebb költőtárs intő és a normát (a klasszicista értékközösséget) képviselő mester leckéztető hangját. A megkeresés oka az, hogy Gyöngyössi ugyan ingenium, született poéta („Mindennek szemibenn tűnő, hogy gyenge korodtól / Fogvást hörpölted Pégaz' rúgása' patakját / S Fébus mint született *Danlót* koszorúztata téged.”), de elvesztegeti a tehetségét és erejét, mivel a követés helyes útjáról letért, nem megfelelő versmértékeket használ:

Mert felséges erőd' illy munkás rithmusok által
Majd inkább csak vesztegeted 's a' hangra szorosbbann
Szükség vígyáznod, mint gondolatid' velejére,
Mellyeket e' nagy nyűg szabadossan folyni nem enged,
Mert a' rithmus ugyan a' versmívben csupa békó.

A normakövetéssel kapcsolatban megtett „szívbeli tanácsok” általában és konkrétan a helyes versmérték betartására vonatkoznak („a’ hangra szorosbbann / Szükség vgyáznod, mint gondolatid’ velejére, [...] / ‘S a’ mértékre szedett versbenn ne vegyíts soha rithmust [...] Kötve van itt tollunk a’ mérték osztogatásnak / Terhe miatt” stb.). A Horatius episztolából már ismert Virág-féle kalauz-fordulat is megjelenik az antik görög és római verselés kapcsán:

A’ mi Hazánkba pedig Szilveszter akarta behozni
 (Oh be! dicső szándék) e’ versnek hajdoni módját.
 Ah mért nem! mért nem követék őt másokis osztán?

Ráday tehát felmondja a leckét s egyben (kritikai észrevételeivel) finoman leckézteti is Gyöngyössit. Ráday úgy véli, hogy Gyöngyössi normasértése érvekkkel, intéssel, jó tanáccsal, kéréssel korrigálható; belátásra lehet őt bírni, végső soron jó eséllyel *nevelhető*. Az episztola eme első szakaszának zárlata azonban roppant figyelemre méltó:

de te Gyöngyösi még most
 Megtérhetsz, ki ha Distikonid’ visszshangra szabását
 Abba hagyod; már én látom szemeimmel előre
 Mint fog azonn Pallás örvideni! mint fog Apolló!
 ‘S homlokod a’ Múzsák koszorúval mint kötik-által!
 Vénus társaiis, a’ hármás Kellemek osztán
 Őszvefogott karral víg tánczoknak hogy erednek!
 ‘S hogy fog ama’ Helikon’ szava zengeni: Gyöngyösi megtért!
 Mind így lesznek ezek; és én, ha előbbi szokásod’
 Elhagyod, (a’ melly már kérdést sem szenyved előttem)
 Készülőbe vagyok magamis, hogy az ilyen esetbenn
 Tiszteletedre kivált örvidő verseket írjak.

Gyöngyössi *megtérhet*: emez örvidetesesen várható, de még feltételes, az érintett döntésétől függő esemény bekövetkezését vizionáló helikoni kép (amely akár a jutalomként beígért „örvidő versezet” első fogalmazványának is tekinthető) egy *virtuális közösséget* ábrázol, amely átvitt értelemben a Ráday által képviselt (az ő hangján megszólaló) érték- és normaközösséget is allegorizálja. Ide lehet vissza-, illetve megtérnie Gyöngyössinek. A lecke és a leckéztetés ezzel véget ér, a norma örvidnek (pedellusi) retorikáját a Helikonra való visszatérés metaforikája váltja fel. Gyöngyössi azonban nem egyszerűen *letért* az oda vezető útról, amelyre most *visszatér*, hanem, *megtér* az adott közösséghez. A szóhasználat morális vetülete mellett (a megtérés mint vezeklés és mint megbocsátás) így a nyájtól elkódorgott bárány (és Ráday a nyáj pásztora) képzet is erőre kap. Különösen akkor, ha a boldog vég látomása csak a dramaturgiai fordulatot biztosítja a folytatáshoz. Ahhoz a folytatáshoz, amelyben a főszerepet bizonyos nyomorult szolgálai nyájak játsszák. A helikoni lakók (konkrét és virtuális) közössége mint *isteni* nyáj groteszk módon állítódik így szemben a *servum pecusok*

ostoba közösségével. Talán nem véletlen a Ráday-episztola eme fordulata és fordulása; hiszen mindaz, ami megtörtént (Gyöngyössi elkóborlása, normasértése), nem maradt következmények nélkül: követői támadtak a rossz példának.

Fontos kiemelnünk, hogy az episztola eme második része nem általában a követőkről, hanem Gyöngyössi követőiről szól. A beszélő korábban baráti, megértő hangneme, stílusa alapvetően változik meg. A hasonlatokban és a jelzős szerkezetekben megmutatkozó erős verbalitás *implicit módon* továbbra is Gyöngyössi János leckéztetése: a még meg nem tért bárány szembesítése tettének következményeivel, aki a helyett, hogy az antik auktorok kalauza lett volna, nagy bajt csinált, s főkolomposa lett egy ostoba szolganyájnak:

Ekként teveled már nem volna bajom, de van ám még
Mít 's kinek szólljak (nyomorúlt követőidet értem)
Kik máris Helikont ellepték sáska seregként
Múzsák' terheivé lévén; 's azt mondom ezeknek:
Nincs megvetni valóbb 's nyomorultabb állat az olyan
Verskoholóknál¹⁶ kik követők 's csak majmaj másnak.
Őket jól nevezé Flakkus *servum-pecus*oknak.

Mivel magyarázható ez a szenvedélyes megvetés, ez az ellenszenv? Miért ez a mértéktelen harag? Miért nem tud Ráday mosolyogni is? Egyszerre nevetni és haragudni a követőkön? A sáska sereg (a korábbi méhraj analógiájára, de azzal ellentétben), vagy akár a később szóba kerülő *rühek*, *károgó varjak nyájai*, *csergő szarkák hitvány serege* meglehetősen *kártékony* és *ragályos* csoportosulások benyomását keltik. Ne feledjük: Ráday nem saját, hanem Gyöngyössi normasértő követőit szapulja így. A Horatius-episztolában gúnyolt követők jó mintákat (Homérosz, Ennius, Cicero s Horatius) követnek ostobán: erre a bosszús nevetés. A Ráday által emlegetett követők viszont egy rossz példa, egy hibás minta (a normasértő Gyöngyössi) ostoba követői, ami e szerint súlyosbítja megítélésüket, hiszen fokozzák a már meglévő bajt, növelve (például az olvasókban) okozható kár mértékét (Szó szerint: „ezen rüh[...] elne ragadjon! / És osztánn a' jobb ézlésis füstbe ne menjen!”) A velük járó baj tehát bosszúságot és haragot szül s azonnali intézkedést vár el (az „erőltetett kaczagásnak” sincs helye). Miért nem tud mosolyogni Ráday a majmokon? A kulturális evolúció szempontból az utánzás természetes és ésszerű stratégia. Különösebb fáradság nélkül lehet szert tenni új megoldásokra. A követők stabilizálnak és terjesztenek, általánosítják tesznek. Valószínűleg éppen ez a baj, ettől tart Ráday: elharapódzik valami (mint a rüh), aminek nem volna szabad elterjednie. (*A rossz példa is ragadós.*)¹⁷

¹⁶ Ráday megszorítása („olyan”) egyfajta különbségtételre mutat, hiszen a verskoholók (versificator) közt akad néhány jobb is, „Akiknek munkás faragású verseik [azonban] / Minden cél s akarat nélkül frkált csupa hangok” csupán; a többség nyomorult követő (majom). A középszerű költőkről lásd: Horatius Ep. II. 3. 368. sor: „bizonyos dolgokban a jó közepesnek elnézés járhat. [...] / Ám közepes költőn soha ember, / isten s könyvesbolti kirakat nem fog könyörülni.” (Urbán Eszter fordítása)

¹⁷ (*Mint ahogyan a jó is.*) Ide vágó egyik kedvenc történetem így szól. Japán főemléskutatók Dél-Japán

Ráday látható élvezettel és bőséggel bontja ki a Horatiusnál fellelt *servum pecus* metaforáját, érzékletesen előadva, miért is nyomorult állat minden Gyöngyössi-követő:

Mert nyírtt szárnyaikonn nem tudvann járni magoktól
 Nem tudnak levegőt hasgatva repülni magasbbra
 Mint az elöttök előbb elmentt pelyhes verebecske.
 És noha csak föld színt gyerekes játékba maradnak
 Azt vélik hogy már Helikon' tetejére felértek,
 És ottan Virgil mellé telepedtenek éppen
 Ámbár nagy nehezenn mászhattanak ők csak az aljig.

A tehetségtelenség mellett (nem tudván járni magoktól) leginkább az önhittség, a dühítő és téves önértékelés miatt (azt vélik, hogy már Helikon tetejére felértek). Ráday a *servum pecus*ok leírásakor az út metaforáját az ekkoriban Magyarországon elterjedő Helikon vagy Parnasszus-toposzal kombinálja.¹⁸ (Virág Benedek fordításában is emiatt nyerhet értelmet az *imitatores* következetes követőknek fordítása, illetve a *Kalauz* kifejezés.) A Helikon-toposzon alapuló allegorézis – a jelenség elbeszélhetővé tétele, képletes beszéddel való *megmutatása* érdekében – jellemzően a térbeliesülést kifejező alakzatokat használja. (A Helikonra tartó *versificator*, nyomorult követő képi ábrázolásaként lásd a *Mondolat* híres metszetét.) A térbeli mozgást leíró metaforika (a helikoni ösvényen megjelenő mozgásformákkal: az ösvény kitaposása, a követés, a kalauzolás) leginkább a *térbeli távolságot* képes kifejezni, az időbeliség egyedül legfeljebb a nyáj metaforából következő szinkronitásban („itt jönnek mögöttem”), illetve a kalauzolás miatt a szinkronitás-absztrakciókban („Arkilokust én hoztam Római földre” – azaz tulajdonképpen „együtt jöttünk”) mutatkozik meg. Az *epigon* kifejezés ehhez képest paradigmaváltást hoz: a normakövetést a térbeli mozgással leíró és kifejező metaforikát az *időbeliség* megjelenítése váltja le. A szóban rejlő temporalitás (az *epigon* annyi, mint „utóbb született, utód”) immár időbeli távolságot fejezi ki, amely (mindamellet, hogy törli az egész klasszicista költészeti kánon normarendszeren és annak *követésén* alapuló ideáját) az eredetre való reflektálással ontológiai vetületet ad az elsőség kérdésének. (Az *epigon* ugyan továbbra is

egyik szigetén az ott élő makákóközösség túlnépesedési és éhezési problémáin próbálták enyhíteni, s ezért búzaszemeket szórtak ki a homokos tengerpartra. Egy Imo nevezetű zseniális makákó azonban ráunt a fáradságos munkára, hogy a búzaszemeket egyenként elválassza a homokszemektől, és „talán dacból, elkezdte marokszám behajigálni a vízbe a búza és a homok keverékét. A búza a felszínen maradt, a homok elsüllyedt, és ezt a ténytet Imo nyilvánvalóan felismerte. Ezzel a szitálási módszerrel jól be tudott lakni (persze a búza vizes volt), s míg az idősebb makákók begyöpösödött módon füttyültek rá, a fiatalabb majmok, úgy látszik, megértették a felfedezés fontosságát, és utánozták Imót. A következő generációban a módszer még jobban elterjedt, s ma már a sziget minden makákója szakértője a vízzel való rostálásnak.” Carl SAGAN, *Az éden sárkányai. Tűnődések az emberi intelligencia evolúciójáról*, ford. SZILÁGYI Tibor, Európa, Budapest, 1990, 151–152.

¹⁸ Erről lásd például: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Kazinczy Ferenc civitas litteraruma és a keszthelyi Helikon = Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2000, 173–182.

egyet jelent majd a tehetségtelenséggel és a sikerre való vágyakozással, de időbe vettsége miatt inkább szájalom, elnéző mosoly illeti majd, semmint bosszúság.)

Ha tehát a *servum pecusok* önhittent azt hiszik, hogy már a Helikonon vannak (mintegy maguknak osztva ki a költői státuszt), akkor (nyilván képletesen) le kell őket onnét taszítani (ahogyan azt Démokritosz tette). Már csak két kérdés marad hátra: Vajon miért nem nevelhetőek a majom követők? (Mi teszi alkalmatlanná erre őket?) Hogyan (és kik) végezzék el a kirekesztésüket? A lehetséges válaszok az episz-tola utolsó szakaszában találhatók:

Óh hátt e' jó éz akadályairól mi tanácsot
Adjak? mint gátoljuk ezen rühet? elne ragadjon!
És osztánn a' jobb ézlésis füstbe ne menjen!
Legbizonyosbb mód ez: Helikont tiltsák-el örökre
Tőlök Muzsáink 's hallgattassák-el örökre
Ezt a' károgató várjaknak nyájjait, ezt a'
Csergő szarkáknak hitvány seregét, ne borítsák
Azt a' szent hegyet el. Ha pedig hogy mégis akarnák
Ők valamit, ezutánn másbann nem versfaragásbann
Törjék a' fejüket; mert sántáknak Buda meszsze.

Az első kérdésre látszólag egyszerű és lakonikus a válasz: a nyomorult követők a jó-[zan] ész akadályai, azaz mivel ők maguk nem rendelkeznek ezzel, ezért értelmesen nem is meggyőzhetőek. Alkalmatlanok a nevelésre. Mi több, itt nyerhet értelmet eme szerzők *állatoknak* (vagy éppen majomnak) való titulálása, amely nem pusztán sértés. Az *oktalan*, „Minden cél 's akarát nélkül” való *állat* nem rendelkezik az emberéhez hasonló értelemmel. Vajon rendelkeznek-e *lélekkel* az állatok? Ha megnézzük a Prédikátor Salamon könyvét, akkor még érdekesebb mindez, ahol egy helyütt találjuk e kettőt: „Az emberek fiainak vége hasonló az oktalan állatnak végéhez, és egyenlő végők van azoknak; a mint meghal egyik, úgy meghal a másik is, és ugyanazon egy lélek van mindegyikben” (Préd. 3:19 – Károli Gáspár fordítása). Nem szeretnék belebonyolódni a lélek fogalmáról és fordításáról szóló kérdésekbe a héber *rúah* és a görög *pneuma* szavak kapcsán; valószínűleg csak az „éltető lehelet” egyforma emberben és állatban; s mivel egyedül az ember rendelkezik értelemmel, Platon szerint így egyedül az ő lelke teljes, benne mindhárom (az értelmes, az indulatos és a vágyakozó) rész megtalálható, míg az állatok lelke csak vágyakozó és indulatos részből áll. Az állatoknak, így tehát a majmoknak nincs (emberi értelembe vett) lelkük. A lélek-lélektelenség kérdését Horatius már idézett, a helyes követésre vonatkozó premisszájának első fele veti fel, ahol tehát ezt olvashatjuk „numeros animosque secutus Archilochi”. Virág Benedek fordításában: „Verse nemét 's lelkét igyekeztem benne követni”. Nem tudok válaszolni pontosan arra, hogy mit is értsünk eme *lélek* alatt (ráadásul a latinban alig választja el valami egymástól az *animust*, az *animát* és az *animált*); sokkal inkább az foglalkoztat, hogy Gyöngyössi követői nem véletlenül vannak *oktalan* és *lélektelen* jószágoknak nevezve. Hiszen éppen lélektelen-

ségük az akadálya annak, hogy bármit is megérthessenek (megérezhessenek stb.) egy igazi ingeniumból; egyedül a külsőségeket *utánozzák* (mint a majom), akarat és cél nélkül bandukolva (mint egy birkanyáj).¹⁹

Hogyan (és kik) végezzék el a kirekesztésüket? E tekintetben Ráday közös fellépést sürget, amelyet (nem véletlenül) már többes számban fogalmaz meg („mint gátoljuk ezen rühet?”). A kártevők sorsáról való *tanácskozásban* a már megtértnek tekinthető Gyöngyössi is bevonódik (tegye jóvá, amit okozott), az általa okozott probléma végső soron mégis együttes (az egész érték- és normaközösséget érintő) felelősséggel jár. A többes szám használata, és a közös cselekvésre buzdítás együttesen teszi érzékelhetővé a beszélő hatalmi pozícióját, amelyet a *javaslat* (örök eltiltás) egyértelműen megmutat. A feladatot a költőknek kell elvégezniük („Helikont tiltsák el örökre / Tőlök Múzsáink ’s hallgattassák-el örökre”) a maguk költői eszközeivel. Lényegében így Ráday episztolája (mint szöveg, mint a problémáról folyó beszéd, mint kemény verbális leckéztetés) már maga is eme fellépés és tiltás megnyilvánulása. Az episztola maga a költői megoldás a követők ellen. Kazinczy a „lélektelen Író” *agyonverését* javasolja a *Tövisek és Virágokban* – persze a neveltségessé tétel eszközeivel. Ráday javaslatából azonban szemernyi humor sem érződik. (Legfeljebb a „károgató várjaknak nyájai”-n nevelhetnénk, ha nem lenne, talán az indulat miatt, enyhén képzavaros.)

(*Mert nincs rossz olvasó, csak rossz író*)

Nem válaszoltunk még arra a kérdésre, miért is nem kíván perlekedni idősebb Ráday Gedeon Gyöngyössi János úr olvasóival? Úgy vélem, hogy nem mond le róluk, csak nem vitatkozik velük. Mert hogyan is lehetne perlekedni az olvasóval? Mert hogyan is lehetne meggyőzni az olyan magyarokat (olvasókat), akik *csaknem bámulva csodálják* Gyöngyössit? Az olvasó leginkább a szerzőn keresztül nevelhető, tehát az ő leckéztetésén át vezet az út olvasói felé is. Az episztola így számukra is meggyőző és tanulságos lecke kíván lenni. Hogy a még most (*birka mód*) bámulva csodálók jó olvasók legyenek majd. (*Jót s jól – olvassanak.*)

¹⁹ Innét (lélek-lélektelenség) nézve más értelmet kaphat Kazinczy *Epigrammai morál* című epigrammájának „lélektelen Író”-ja is, akit így a nyomorult követőként (*servum pecus*) azonosíthatunk. Ha így van, akkor *Az én sugallóm dagályos, félbolond és félkoska* megnevezései sem vonatkozhatnak másra. Kazinczy „csintalan, dévaj” gyermeki Múzsája ellenük lép fel – ahogyan azt Ráday javasolta –, őket üti, csigázza (kínozza) s veri agyon – nevetve, azaz a maró gúnnyal, szavakban. Lásd [KAZINCZY Ferenc.] *Tövisek és Virágok*, Széphalom, 1811.